
ISLAMSKA PERSPEKTIVA OKOLIŠNE KRIZE

S. H. NASR U RAZGOVORU SA M. IQBALOM¹

Rezime

Otkad su prije više od dva stoljeća moderna znanost i tehnologija zakročile u islamski svijet donoseći brojne i ozbiljne izazove muslimanskome življenju i mišljenju, vodeći islamski mislioci raspravljaju o najprikladnijem uzvratu na te, prevashodno zapadne, izume. Rasprava je iznjedrila nekoliko prepoznatljivih stajališta među kojima je ono Seyyed Hossein Nasra zasigurno u samom vrhu kako po intelektualnoj britkosti tako i tradicionalnom islamsko-teorijskom utemeljenju. U svojim istupima, predavanjima, člancima i knjigama Nasr svjedoči raskošno poznavanje historije, filozofije i znanosti modernog svijeta, ali i duboku islamsku učenost, ističući prijeku potrebu muslimana za proučavanjem moderne znanosti na počelima islamske tradicije. Njegovo stajalište se može sabrati² u tri magistralne teze: i) pretenzije moderne znanosti na *jedinog* tumača prirodnog reda stvari nisu održive izvan okvira zasvođenih izvjesnim pretpostavkama o naravi saznavanog i saznavatelja; ii) slijepo oponašanje zapadne znanosti i tehnologije prijete islamskoj civilizaciji unutarnjim rastakanjem; iii) znanost i tehnologija modernizma nisu neutralne niti bez vrijednosti, naprotiv, poseban pogled na svijet i sistem vrijednosti čine njihov neodvojivi dio. Stavovi izneseni u ovom razgovoru sa Muzaffar Iqbalom,

¹ The Islamic Perspective on the Environmental Crisis, Seyyed Hossein Nasr in Conversation with Muzaffar Iqbal, *Islam & Science*, Vol. 5, No. 1, pp. 75-96, summer 2007.

² Bakar, O., 2007. Book review, *Islam & Science*, Vol. 5, No. 2.

predsjednikom Centra za islam i znanost iz Kanade, još jednom afirmiraju gornje teze u pogledu okolišne krize.

Ključne riječi: okolišna kriza; znanost, tehnologija i okolišna kriza; islamske perspektive okoliša; znanstvena revolucija; zapadna civilizacija; muslimanski svijet.

Iqbal: Možda bismo trebali započeti određenjem onoga što smatramo okolišnom krizom; zapravo, trebali bismo govoriti o “krizama” prije negoli o “krizi”, jer imamo višestruke dimenzije ovog problema o kojem ste naširoko pisali proteklih pedeset godina.³

Nasr: Govorenje o krizi dakako podrazumijeva da stvari nisu u normalnom, nego u opasnom, neravnotežnom stanju. Ako bi sve bilo u krizi sve vrijeme, onda ne bi bilo krize. Uzmite za primjer valove na obali mora za koje nećete kazati da postoji kriza jer valove imate cijelo vrijeme – ali, ako imate cunami onda kriza postoji. Kriza već implicira narušavanje normalnog stanja u opasnom pravcu i našu svjesnost o tom događaju. U protivnom nam se to ne čini kao kriza. Stoga kada govorimo o okolišnoj krizi smatramo da je kriza u ovom smislu stvorena u prirodnoj okolini, te da je poremetila ravnotežu i sklad svijeta prirode koji, od

pamtivijeka, okružuje i hrani ljudska bića, prema bilješkama historije i tragovima života na Zemlji. I ranije bijaše borbe i sukobljavanja između čovjeka i prirode, prije 10.000 godina, kada je čovjek postajao zemljoradnik, taj je prijelaz ostavio traga na prirodnoj okolini, mada nije proizveo krizu jer postojale zamjetan ekološki sklad koji je nastavljen. Da se u to doba zbila kriza sadašnjih razmjera, najvjerojatnije mi danas ne bismo ni postojali.

Dakle, postojao je zamjetan sklad u djelovanju prirode, u smjeni godišnjih doba, žege i studeni, u vihorima i povjetarcima, oceanima i pustinjama, u načinu življenja životinja i biljaka. Ono što se danas naziva okolišna kriza jest “kriza” zbog uništenja te ravnoteže dejstvom moderne tehnologije i njenim primjenama potaknutim ne samo potrebom nego i pohlepom i stvaranjem vještačkih potreba diljem planete. To je očigledno, može biti motreno u izumiranju mnogih vrsta i razaranju njihovih prirodnih staništa. Globalno je zatopljenje – o kojem sada svako govori – ustvari,

³ Pojedina pitanja su, zbog dužine, prilagođena tako da smisao pitanja nije izgubljen.

samo jedan vid okolišne krize, mada je tako silovito da svima konačno privlači pozornost, dok ostali vidovi, posebice gubitak vrsta, bivaju manje-više zanemareni od strane većine ljudi. Sve dok su im njihove mačke i psi oko njih, običan svijet ne poima šta se zbiva sa raznolikošću životnih oblika u prirodi. Ovo zagađenje je, preko hemijskih i bioloških tehnologija, dakako kročilo u lanac ishrane, u naša tijela, kao i u zrak koji dišemo i vodu koju pijemo. Proces je postao toliko raširen i "normalan" za mnoge ljude da ga čak više i ne prepoznajemo kao krizu, zato što ne osjećamo njegov potpuni uticaj na nas sve dok se neko koga poznajemo ozbiljno ne razboli ili umre usljed uzročnika očito povezanih sa zagađenjem okoliša. Uostalom, oni koji misle da postoji veza između kancerogenih oboljenja i različitih hemikalija koje zagađuju vaše unutarne okruženje, kvarenjem lanca ishrane, ne čine se dovoljno zabrinutim, naravno uz neke izuzetke, da bi nešto poduzeli. Neki sada barem priznaju nedostatak bilo kakvog znanja o dugoročnim uticanjima bio-agrikulturnih ili biološki modificiranih poljoprivrednih proizvoda pa stoga takve proizvode ne trebamo smatrati sigurnim za upotrebu bez ikakvog znanja o posljedicama koje će dugoročno ostaviti na ljudsko zdravlje. Međutim, malo ljudi sluša takva upozorenja. Oko-

lišna kriza tako, na neki način, obuhvata podjednako vanjsku prirodnu okolinu ali i unutarnju okolinu u nama, u ljudskom tijelu koje u sebi sadrži neobičan sklad, čudesni mikrokozmos, u određenom smislu, dio prirode koji također upotpunjuje vanjski svijet, makrokozmos.

Iqbal: U mnogim svojim člancima napominjete postojanje odnosa između moderne tehnologije i okolišne krize, moderna tehnologija dovodi do nastanka krize i uništenja prirodnog svijeta. Ovo je bitno stoga što, izgleda, postoji vremenski razmak između sadašnjeg izgleda krize i njenog nastanka.

Nasr: Uvijek smo suočeni sa zakašnjelom reakcijom: dani se već prodavaju od 21. decembra, ali sredinom zime mi osjećamo da Zemlja prima više sunčeve toplote tek tjednima nakon produljenja sunčeve svjetlosti. Tako je i sa historijskim događajima. Okolišna je kriza, zapravo, počela sa Industrijskom revolucijom, no budući je Industrijska revolucija izvedena na malom dijelu planete, poglavito na Zapadu – u Engleskoj, u srednjoj Novoj Engleskoj i određenim dijelovima Njemačke – a potom proširena na druga mjesta, to se njen okolišni uticaj u početku nije osjećao širom svijeta, nego je bio lokaln.

Ovo ne znači da je prošao neo-

pažen; mnogi pisci i pjesnici bijahu vrlo osjetljivi na ružan ambijent stvoren zagađenjem okoline. Charles Dickens, primjerice, piše o kontrastu između ljepote engleskih i škotskih polja i dolina netaknutih novim industrijama i onih dijelova koji postadoše crni usljed industrijskog razvoja. Pa ipak, to nije spriječilo širenje Industrijske revolucije, zbog onoga što su nove tehnologije naizgled nudile i zbog ljudske pohlepe ali i novih mogućnosti koje su znanost i tehnologija priskrbile vladama i utjecajnim osobama i organizacijama željnim bogatstva i moći. I dugo je potrajalo dok su negativni učinci modernih industrijskih procesa preinačeni u krizu koja će, kao takva, biti prepoznata u najširoj javnosti. Da ostatak svijeta nije uzeo učešća u ovom procesu prošlo bi i više vremena, možda stoljeća, pa čak i mileniji, dok ona nekolicina mjesta na zemlji ne bi osjetila ozbiljne i snažne uticaje sveukupnih ekoloških uvjeta na planeti. Ali to se nije dogodilo.

Od devetnaestog stoljeća naovamo, može se vidjeti širenje tih novih tehnologija u druge krajeve zapadnog svijeta gdje ne bijahu prisutne početkom Industrijske revolucije. U mnogim dijelovima Evrope zemljoradnja u ranom 19. st. bijaše još uvijek tradicionalna. Uskoro se tehnologije proizvedene tokom Industrijske revolucije proširile u

sve krajeve zapadnog a potom i ne-zapadnog svijeta, islamsku, indijsku i kinesku civilizaciju. Ova transformacija je na zapanjujući način dovela do industrijalizacije Japana rezultirajući rastom njegove ekonomske i vojne moći pomiješane sa zagađenjem okoline. Vojna moć Japana bijaše uništena u Drugom svjetskom ratu, dok njegova ekonomska snaga i dalje značajno raste.

Ne zaboravimo kakvu je ulogu ova industrijalizacija imala u uništenju šuma u dalekoj Maleziji i Indoneziji. Rezultat je to adaptacije tehnologija u ne-zapadnim društvima u kojima je adaptacija uspješna. Usprkos tome, ostatak ne-zapadnog svijeta, tri glavne civilizacije – indijska, kineska i islamska – pa i neislamska Afrika i veliki dio Južne Amerike, sve doskora nisu učestvovali u ovom procesu. Tek se u zadnjih 50 ili 60 godina, tokom posljednjih pola stoljeća – izuzev u nekoliko velikih gradova gdje je modernizam dospio ranije – počeo osjećati globalni uticaj novih tehnologija. Dovoljno je pogledati današnju Kinu.

Iqbal: Kriza je, čini mi se, bila neminovna, ili smo mogli imati davni svijet prije Industrijske revolucije ili Industrijsku revoluciju i uništenje prirodnog staništa. Jednom kada su izumljene i stavljene u pogon, tehnologije su oskrnavile nepovrije-

divost prirode. Ne možemo sada ići unatrag kroz vrijeme, da li je mogao postojati drugi način? Da li smo mogli izbjeći krizu da je postojala ova vrsta svijesti o uticaju tehnologija na svijet prirode?

Nasr: Ne vjerujem; čim je pojam prirode preinačen, i priroda postala sekularizirana materija, samo “predmet”, i čim je rođen, kako sam ga jednom nazvao, Prometejski čovjek, ovo razaranje bijaše očekivano. Ne smatram da je ova kriza mogla biti izbjegnuta da su mudriji ekonomisti u 18. st. zasjedali u Bostonu i Londonu planirajući stvari na drugačiji način jer takovrsno planiranje nije dovoljno snažno da bi se oduprlo pohlepi ljudskih bića i gramzivosti koju ta tehnologija naglašava i omogućava. Bitka je izgubljena, vjerujem, onog časa kada je priroda sekularizirana, u trenu kada su Božije Ruke amputirane od prirode. Nakon toga čovjek više nije osjećao bilo kakvu odgovornost spram prirode. Ona je služila tek kao izvor resursâ; mogla je biti ukroćena i iskorištena za svakakvu svrhu i na svakakav način bez imalo svojih vlastitih prava. U svojoj knjizi *Čovjek i priroda* zabilježio sam da je u tradicionalnom društvu priroda smatrana “suprugom” dočim je na modernom Zapadu pretvorena u “prostitutku”.

Iqbal: Nije mnogo ljudi, čini mi se, zainteresirano za sagledavanje svih

stvari na jedan dublji način; u modi je mjeriti razine karbon-monoksida, izračunavati ove ili one vrijednosti, razmatrati procente i proporcije, govoriti o smanjenju gasova staklene bašte i slično. Međutim, rijetko se raspravlja o tom aspektu krize koji ste spomenuli mnogo puta: „amputiranja Božjih ruku“. Možemo li se osvrnuti na koncept prirode u islamu i odgovornost muslimanskoga svijeta.

Nasr: Da, biće mi drago to učiniti, no najprije želim komentirati ovo što ste Vi kazali. Bezmalobolno je pedeset godina otkada sam počeo pisati o ovoj temi. Preko četrdeset godina je prošlo od izlaska moje knjige *Znanost i civilizacija u islamu*, i knjige o kozmologiji, zasnovane na mojoj doktorskoj disertaciji na Harvardu, koja je objavljena nekoliko godina potom. Bijah svjestan ove krize čak i kao mladi znanstvenik i mislilac dugo prije nego postadoh priznati učenjak. Kada sam držao seriju predavanja Rockefellerove zaklade na Univerzitetu u Čikagu 1966. g., kasnije publicirana kao *Susret čovjeka i prirode* te potom više puta doživjela ponovljena izdanja i onda prevedena na mnoge jezike, bijah duboko svjestan ove krize. Ta knjiga vrlo jasno razmatra ovo pitanje. Ono što nisam iskazao tom knjigom, a što je prethodilo mojim drugim djelima koja spomenuste, jest da okolišna

kriza ima duboke duhovne, filozofske i religijske korijene i uzroke. Nije to naprosto ishod lošeg inženjeringa. Na te uzroke se treba obratiti pozornost, mada – kako rekoste – većina ljudi, na žalost, o tome ne želi slušati, posebice u modernističkim kuloarima jer ukoliko prihvatite ovo što govorim onda morate izmijeniti paradigmu koja danas prevladava načinom života moderniziranih ljudskih bića. To je ono što niko ne želi učiniti. Dakako, ne mislim doslovno "niko" jer vazda postoje odvažne duše koje žele poduzeti korjenitu promjenu utemeljenu na počelima, ali sve u svemu većina ljudi ne želi promijeniti način življenja i mišljenja.

Ne vjerujem da se kriza može izliječiti nekom kozmetičkom promjenom; to je kao pacijent sa kancerogenim oboljenjem na samrti kojem nanosite kremu na lice da bi izgledao ljepše. To ga neće spasiti. Potrebno nam je duboko preoblikovanje promišljanja prirode i stanja čovjeka o tome ko smo, kakav je naš odnos prema Bogu i prirodnoj okolini koja je Njegovo djelo. A sve ovo podrazumijeva korjenitu promjenu pogleda na svijet koji danas dominira većim dijelom planete. Trebamo preispitati taj dominantni pogled na prirodu i čovjeka, ne samo na Zapadu nego i u islamskom svijetu gdje su ljudi još uvijek privrženi svojim vjerovanjima

a većina njih je, kad je posrijedi priroda, izgubila njeno tradicionalno razumijevanje i naprosto oponaša ono što se događa na Zapadu.

Iqbal: Postoji praktičan aspekt svega ovog posebice u vezi sa muslimanskim svijetom. Ukoliko danas šćete Teheranom, Kairom ili Lahoreom pomislit ćete da je cijeli grad poput ogromnog parkirališta. Broj vozila na ulicama, zagađenost, kvalitet zraka – čak je nemoguće disati. Pa ipak, praktična strana ove situacije jest da ljudima trebaju tzv. moderna prijevozna sredstva; struktura suvremenog društva je toliko postala ovisna o tim tehnologijama da se ne mogu, čak, ni zamisliti gradovi bez automobila i ostalih motornih vozila. Zato ono što govorite mnogim ljudima može zvučati kao jedan idealizirani pristup situaciji iz stvarnog života. Ljudi će zamjerati ovakvom stajalištu govoreći: "to su divni snovi, savjesne riječi, ali šta nam je zapravo činiti?"

Nasr: Da su ovo barem snovi. Stanje je poput barke koja u sebi ima rupu – kao u priči o Musau a.s. i Hidru u Kur'anu⁴. U toj kKur'anskoj priči

⁴ *Al-Kahf*: 71-75. Ime Hidr nije spomenuto u Kur'anu, ali tradicija daje to ime *abd-u* spomenutom u Kur'anu. Njemu je Allah dao posebnu vrstu znanja.

Hidr kaže da trebaju promijeniti pravac barke, te u njoj provrti rupu. S njim u društvu na tom putovanju je Musa a.s. koji ne prepoznaje duboki značaj tog postupka i ne razumije šta bi značilo kad bi zatisnuo tu rupu. Da je rupa bila zatisnuta barka bi otplovila ravno u ruke gnjevnog vladara koji je vrebao ispred i svi bi bili smaknuti. Slično tome, besmislica je što je sanjar svako onaj ko predlaže zbiljsko rješenje ovih problema što podrazumijeva promjenu smjera umjesto zatiskivanja rupa tu i tamo. Svako onaj ko želi ušminkati stanje je praktična osoba. S tim se uopće ne slažem. Istina, moramo hitno poduzeti neke praktične mjere, u to nema sumnje: imati više javnog prijevoza, koristiti prirodni gas umjesto nafte itd. Kvalitet zraka u Istanbulu je nevjerojatno poboljšao tokom posljednjih deset godina. Istanbul bijaše poput Teherana ili Lahorea, a sada možete vidjeti plavo nebo usred dana, upravo zbog jedne vladine akcije: promjene vrste goriva za vozila. Sve takve akcije su dobre, i treba se u tom pravcu učiniti ono što je moguće, ali to dugoročno neće riješiti problem. Ovakve akcije nam daju više vremena u kojem trebamo odista riješiti problem. Zato odobravam sva hitna rješenja na tehnološkoj ili ekonomskoj razini, mada ne vjerujem u rješenje krize ukoliko ustrajemo na slijedenju

našeg sadašnjeg smjera.

Iqbal: Dakle, rješenje će se, u konačnici, javiti kroz promjenu našeg pogleda na samu prirodu?

Nasr: Upravo tako. Presudno je naše gledanje na samu prirodu, ljudski život i na odgovornosti koje imamo. Kao muslimani znamo da imamo odgovornost pred Bogom, stoga ne jedemo slaninu za doručak. To je krasno i vrlo važno. Ali naša odgovornost pred Bogom nije ograničena na ono što vjerozakon zabranjuje u našoj dijetalnoj ishrani. Ona također obuhvata odgovornost prema Njegovoj kreaciji, a kreacija nije samo čovjek. Humanizam iz doba Renesanse je jedna od najgolemijih tragedija jer je antropocentričan i čovjeka čini mjerom svih stvari. Čovjek je, a ne Bog, centar tog novog sistema mišljenja ili pogleda na svijet. Sekularni humanizam je promijenio gledišta ljudi o svim stvarima, od teomorfijskog do antropo-morfijskog ili antropocentričnog pa se tako sve okreće oko čovjeka. Naprimjer, kad je na Zapadu započela Industrijska revolucija, zašto nije obraćena pozornost na uticaj tehnologije na izumiruće biljke i životinje, ili rijeke koje su bile zagađivane? Ponuđeno objašnjenje bijaše otprilike sljedeće: "Oh, ali naši napori su u službi čovjeka. Sada je ljudskim bićima

bolje; manje su bolesni i nisu gladni”, itd. Tako je zemaljsko blagostanje čovjeka postalo vrhunaravni kriterij za sva činjenja, a blagostanje ostatka prirode bijaše zanemareno. Ovakva vrsta sebičnosti je moderna pojava. Moderni ljudi obično vole kazati: “Pa čovjek je oduvijek bio takav.” Međutim, čovjek nije oduvijek bio takav. U tradicionalnim su društvima postojali dijelovi planina na koje se niko nije čak ni uspinjao, iako im je trebao ogrjev sa njih. U tom pogledu, često navodim jedan primjer koji zaprepasti mnoge ljude u Americi. Pogledajte, velim, svake noći u Delhiju veliki broj ljudi umire od gladi, unatoč tome, imate sve one krave koje lutaju gradom. Sve što bi trebali učiniti jest uzeti neku od njih, zaklati je i danima bi cijela ulica mogla jesti meso. Ali oni to ne čine. Nije tačna pomisao da su ljudska bića oduvijek bila takva, da su oduvijek žrtvovala sve ostalo za vlastitu korist i ugodu. To naprosto nije tačno. Ali niko se ne želi suočiti sa tom zbiljom. Dakle, ono što moramo učiniti jest promijeniti način posmatranja stvari. Najprije, moderni čovjek je postao naviknut da uživa u životu tek ako postoji stalni konzumerizam. Ne mislim na svakoga, ali većina je takva. Sada Istok uči kako da postane dobro potrošačko društvo. Ako ste Turkmene, čak i danas, u turkmenskoj pustinji na sjeveru Irana, onda imate

šator, nekoliko divnih ćilima, ovce, konje i koze, i sretni ste uz male stvari u životu, uz svoju suprugu i djecu. Ukoliko imate dovoljno ovaca koje vam daju mlijeko za ishranu obitelji vi ste sretni. Međutim, šta nas sada čini sretnim u velikim gradovima? Beskrajna žudnja za sve više i više materijalnih stvari.

Tehnološki izumi bez razmišljanja o njihovim posljedicama jesu ubojice prirode. Manje zagađujuće tehnologije će, dakako, pomoći, to ne poričem. Ono što Al Gore i druga gospoda zagovaraju je u velikoj mjeri ispravno. Postoje tehnologije koje mogu smanjiti zagađenje, mada ne vjerujem da će nas samo one izvući iz krize. Moramo imati unutarnju preobrazbu, drugačiji način gledanja na sebe, na ono što je svrha ljudskog života, na ono što nas zadovoljava, što nas čini sretnim; a ne okretati se potrošnji kao jedinom načinu za sreću, nastojanju za zasićenjem naše beskrajne žeđi i zadovoljenju beskonačnih prohtjeva koji se potom izokreću u potrebe.

Iqbal: Sada bih želio skrenuti razgovor ka islamu i muslimanima, ali evo dileme: okolišni uticaj modernih tehnologija više nije lokalna – sve postaje globalizirano; utiče na cijelu planetu. Dakle, čak i ako bi se muslimani promijenili, to ne bi donijelo rješenje za ovu višestruku krizu u

poodmakloj fazi. Međutim, previše je kazati čak i “ako bi se muslimani promijenili”; muslimanski svijet, ustvari, brzo prevaljuje, možda i više zaslijepljen, isti put kojim je prošao Zapad. Prema tome, čak i ukoliko možemo reći da bi muslimani, zbog svojih uvjerenja, trebali imati razumijevanje svetosti prirode, situacija na terenu je vrlo različita. Čak i ako bismo se usredotočili na muslimanski svijet i okolišnu krizu, da li bismo mogli kazati da postoje rješenja, koja muslimani mogu usvojiti na svom vlastitom tradicionalnom tlu, koja će proizvesti neke značajnije rezultate? Govorim ovo jer Vi predlažete temeljni preokret u našem gledanju na Boga i prirodu, a to može biti, po mom sudu, veoma teško za obični puk na Zapadu. Može biti previše tražiti od zapadnjaka izmjenu njegovih/njenih nazora o Bogu i Njegovom odnosu sa čovječanstvom i prirodom. Ono što rekoste o naravi promjene koja se dogodila na Zapadu tokom Renesanse je, nakon svega, značajan historijski razvitak koji je do te mjere uticao na smjer zapadne civilizacije da traženje jedne takve korjenite promjene – koju predlažete – jest zahtijevanje potpunog preusmjerenja sistema vjerovanja – od homocentričnog ka teo-morficnom, a to može biti previše. Zato kažem da muslimanskom svijetu može biti

lakše prepoznati korijene okolišne krize jer to ne bi obuhvatilo tako veliki iskorak za njih.

Nasr: Prvo, mada je ova kriza došla sa Zapada ona je također najprije na Zapadu dovela do svijesti o njenom uticaju, što je veoma zanimljivo. Okolišni pokret je, kudikamo, snažniji na Zapadu nego u muslimanskome svijetu. Predajem ovdje u Americi a držao sam predavanja i u islamskom svijetu. Mnogo je više mladih na mojim časovima ovdje u Americi kojih se tiče ova tema nego što bi ih bilo kad bih predavao isti predmet u muslimanskome svijetu. Upravo sada predajem predmet pod nazivom “Čovjek i okoliš” za koji među studentima postoji velika zainteresiranost. Ukoliko bih predavao sličan predmet recimo u Pakistanu, zainteresiranost bi bila manja. U to nema sumnje. Ipak je to čudno, zbog toga što muslimanski svijet još nije toliko otuđen od vlastitog tradicionalnog razumijevanja prirode. Sada je već četiri ili pet stoljeća kako je Zapad općenito (naravno ne svaki zapadnjak) skrenuo sa staze gledanja na prirodu kao Božiju kreaciju prožetu sakralnim biljegom. Pa čak i prije toga, u srednjovjekovnom se kršćanstvu nije, kao u islamu, stavljao toliki vjerski naglasak na prirodu. Ne postoji sakralni spis koji govori o prirodi toliko kao Kur’an. Kur’an

čak poziva za svjedoke nebeska tijela kazujući kako ona slave svoga Tvorca (*al-Hashr*: 24): “Njega hvale oni na nebesima i na Zemlji.” Ovaj i mnogi drugi stavci nam govore da sve obožava Boga, hvali Ga i klanja Mu se (*ar-Rahman*: 6): “i Zvijezde i drveće se pokorava.”

Uništiti neku vrstu ili zapravo stvorenje općenito, bez isprike od Boga, znači uništiti glasove koji dopiru do Boga sričući Mu hvalu. Naša književnost i filozofija su prepune ove istine. Perzijska književnost obiluje stihovima koji oslikavaju tu istinu, mnogi ljudi ih znaju napamet. O tome su pisali Sa’adi (1184.-1283. ili 1291.), Rumi (1207.-1273.) i mnogi drugi. Ne kanim ovdje recitirati perzijsku poeziju, a Vi to znate jer je urdu Vaš maternji jezik i on također obiluje stihovima koji odražavaju isto razumijevanje prirode. U turskom jeziku Junus Emre (1283.-1320.) ima mnogo prekrasnih stihova na ovu temu, baš kao i arapska poezija. To je sastavni dio naše islamske kulture. Da bi se uspjeli potpuno industrijalizirati prvaci industrijalizacije i modernizacije, ustvari, uništavaju tu kulturu. Mi poričemo puno našeg naslijeđa. Mnogi reformisti muslimanskoga svijeta su zamišljali da zarad reforme tog svijeta i izbavljenja iz njegovog trenutačnog stanja slabosti, muslimani moraju krenuti protiv svoje

vlastite kulture prožete ljubavlju prema prirodi u jednom duhovnom smislu.

U gotovo svim jezicima koji se govore u muslimanskome svijetu, u poeziji i mudrim izrekama na ovu temu, postoji veoma bogata tradicija ljubavi prema prirodi. Postoje također nedvosmislene zapovjedi u Kur’anu i *Hadisu* o našem ophođenju spram Božije kreacije. Potom, postoje djela muslimanskih filozofa i sufija o filozofiji prirode. O tome sam pisao tako mnogo da osjećam kako bih trebao odložiti pero i prepuštiti drugima preuzimanje zadaće, *insha’llah*. Ali mi moramo nanovo oživjeti ovu, odnedavno djelomice zaboravljenu, tradiciju. To naslijeđe u nama može biti mnogo lakše probuđeno nego zapadna tradicija u savremenim zapadnjacima. Vlade, dakako, ne žele obratiti pozornost na ovo, čak i kada se tobože zalažu za islam jer, zbog političkih, vojnih i ekonomskih razloga, žele što je moguće brže postati gospodarima moderne tehnologije. “Zašto se”, vele oni, “Zapad ‘razvio’ na račun kvarenja i zagađivanja prirode? Mi želimo učiniti isto.” Takav stav, naravno, vodi u propast jer dok se Zapad time bavio, ostatak svijeta nije prolazio kroz tako očevodne promjene. Prašume Amazona, Indonezije i Malezije još nisu bile razorene. Pluća svijeta su još uvijek funkcionirala.

Ukoliko se sada ostatak svijeta želi industrijalizirati na račun svijeta prirode kao što je učinio Zapad, ako želite pretvoriti prašumu Amazona u ono što su Evropljani učinili evropskim šumama stoljećima ranije, ekološka ravnoteža Zemlje će biti razorena.

Iqbal: To je sasvim tačno.

Nasr: I ovo je sasvim jednostavno. Ali ne-zapadne zemlje kao što su Indija, Kina, Indonezija ili Malezija neće poslušati. Mislim da one, duboko u sebi, razmišljaju ovako, "to zbilja nije naša odgovornost; zapadnjaci su učinili ono što su željeli i u tom procesu su postali bogati i moćni, sposobni dominirati nad nama; sada je red došao na nas." Ovo vodi smrtonosnoj kombinaciji, vrlo opasnoj situaciji po čovječanstvo kao cjelinu. A Zapad, prva civilizacija koja je profanirala i zagadila prirodni okoliš, stoljećima harala bogatstvom Afrike i Azije neće kazati, "dobro, vratit ćemo vam vaše bogatstvo, molim vas ne činite ono što mi uradismo, jer će nas to dovesti u opasnost." To se neće dogoditi. Potrebna je stanovita doza mudrosti da bi se ovo pitanje jasno sagledalo a nju, koliko mogu vidjeti, nema nijedna vlada u ovom času.

Iqbal: Tako je.

Nasr: Govorim o mudrosti odricanja od izvjesnih lažnih predodžbi moći i dominacije, od nerazumnog stjecanja moderne tehnologije itd., zarad sigurnijeg, razboritijeg i zdravijeg društva u budućnosti. U intervjuu sa Vama o muslimanima i tehnologiji⁵, kazao sam da postoje mnoge zamjenske tehnologije koje možemo iskoristiti za smanjenje utjecaja naših aktivnosti na okoliš. U muslimanskome svijetu, primjerice, još uvijek postoji mogućnost i nada za očuvanjem našeg tradicionalnog načina zemljoradnje. Dok sam kao dijete odrastao u Teheranu sva zemljoradnja u ruralnim sredinama bijaše tradicionalna. Za mljevenje žita se koristio prosti kotač koji su okretali volovi, sve je bilo zasnovano na ljudskom trudu i animalnoj energiji ili energiji dobivenoj na prirodni način iz prirode poput vodene snage ili vjetra. Nije bilo mašina, nije bilo traktora niti hemijskih gnojiva. Sada hemikalije, traktori i ostalo, naravno, ubrzano razaraju cijeli tradicionalni metod zemljoradnje u ime povećanja produktivnosti i zarad ekonomskog napretka. A to je oklada koju možemo izgubiti. Ne možemo dugoročno čak biti sigurni ni za produktivnost a da ne spominjemo razmjere iscrpljenja tla i ostale čini-

⁵ *Islam & Science*, Vol. 3 (zima 2005.), br. 2, str. 109-28.

oce kao što su dospjeće hemikalija u sustav vodosnabdijevanja. Postoji mnogo stvari koje muslimanski svijet, držeći se i oživljavajući tradicionalne tehnologije, može učiniti bez ugrožavanja zdravlja stanovništva. Ali kao što rekoh, ne vidim vladu u muslimanskom svijetu – bila ona ljevičarska ili desničarska, republika ili monarhija, sekularna ili islamska – koja na ozbiljnoj razini obraća pozornost na ovo pitanje.

Iqbal: Stoga je jedino moguće rješenje povećavati ovu svjesnost, svijest, mudrost o kojoj ste govorili putem neke vrste intelektualnog pregnuća na razini na kojoj se može stvoriti jedna utjecajna grupa ili lagano povećavati svjesnost javnog mnijenja. No evo dileme: govorili ste o kur'anskoj objavi tako prisno spojenoj sa pojmom sakralnosti prirode, ali naša *ulema* uopće ne piše o tome. Ne čujemo *ulemu* kako dovodi u vezu ovu krizu sa nedostatkom islamskih praksi što zahtijeva naše poštivanje prirode i nekršenje njenih prava. Oni govore o moralnom propadanju, odumiranju vrjednota i nagrivanju etike, ali jedva da na islamski način, koji pripada znanostima religijskog prava, govore o okolišu i našem pljačkanju prirode.

Nasr: To je glavni problem. Imali smo jednog ili dvojicu islamskih učenjaka svjesnih okolišne krize kao

što je npr. preminuli šejh Ahmad Kuftāru, veliki muftija Sirije. Držao je u Damasku divne govore o okolišu. U mnogim krajevima, čak i govorenje o okolišnoj krizi postaje prijatnija za vladu. Mnoge vlade obeshrabruju tu vrstu razgovora. Ne žele da se to pitanje javno raspravlja pa poduzimaju policijske akcije protiv onih koji to čine. Zbog toga je jedina stvar koju je moguće učiniti, kao što rekoste, svim sredstvima podizati svjesnost. Ne zaboravimo da je ovaj cijeli proces sekularizacije prirode započela nekolicina ljudi u Evropi, bilo ih je 20 ili 30; da su svi u to doba sklonjeni sa scene ne bismo sada imali ovakvu situaciju. Uspon ove moderne paradigme prirode u Evropi je zbog nekolicine ljudi. Od njih je to postupno prodrlo u ostatak društva. Kao što veli jedna stara latinska izreka "*corruptio optima pessimi*" (najgora je pokvarenost najboljih) ili na perzijskom "*mahi az sar begandad naj ze dom*" (riba zaudara od glave, ne od repa). Mi sada možemo uzvratiti na isti način, tj. imati istinsku intelektualnu i duhovnu elitu (*khawāss*), u tradicionalnom smislu, potpuno svjesnu krize koja onda može utjecati na širu javnost. Takva elitna skupina bi obavezno uključivala neke vjerske učenjake.

Pothvat mijenjanja mišljenja u muslimanskome svijetu treba biti izveden na dvije različite razine. Na prvoj, trebamo povećati svjesnost o

ovom problemu među ljudima koji duboko razumiju i moderni svijet i islam. Oni će potom preoblikovati mišljenja opće javnosti. Na drugoj, pučkoj, razini, trebamo imati više malih radnih skupina, ljudi posvećenih zaštiti trenutnog okoliša, koji su kadri početi organsku poljoprivredu i poduzeti druge mjere – male korake za zaštitu svoga okoliša, kao što već vidimo u Engleskoj. Srećom, postoji nekoliko takvih skupina i u muslimanskome svijetu, kao što su izvjesni kružoci u Egiptu koji su osnovali eko-sela, premda, na žalost, većinom za turiste. Pa ipak to je početak. Nisam ove godine našao vremena posjetiti neke od tih oaza utemeljenih na tradicionalnoj poljoprivredi i tehnologijama koje pogoduju okolišu, ali su mi kazali da je u tim eko-selima u Egiptu sve bezbjedno po okoliš; sve se obavlja na tradicionalni način. Čak nema ni električne energije, a opet je krasno. Koriste svijeće za osvjetljenje, i tome slično. Nakana mi nije implicirati da takve radnje mogu biti poduzete u čitavome Egiptu, premda mogu biti veoma važni modeli za razvitak zdravijih načina življenja. Princ Charles je, mislim, prošle godine posjetio jedno od tih sela. On je prvak po pitanju okolišnih problema, osoba koja razumije dublje elemente sadržane u tome. Međutim, ironija je što su ova sela u Egiptu uglavnom

za turiste, a ne za Egipćane! Ta činjenica je veoma uznemirujuća. Unatoč tome, mi ovdje razgovaramo o podizanju svijesti među različitim ljudima. Mora postojati više lokalnih djela u ovu svrhu; ironično je da postoji puno više lokalnih djela u ovoj oblasti na Zapadu nego u muslimanskome svijetu.

Iqbal: Dakle, praktično postoji potreba podizanja svijesti o okolišnoj krizi na dvije razine i usredotočenja na lokalno djelovanje?

Nasr: Da, mada to treba biti upotpunjeno još jednom, kudikamo važnijom, akcijom – naime, obrazovanjem skupine stručnjaka na polju okoliša koji također imaju gledište na prirodu utemeljeno u islamu. Takva skupina može imati isti utjecaj na muslimansku zajednicu u cjelini kao što su imali na muslimanski svijet oni koji su, recimo prije stotinu godina, otišli na Zapad studirati medicinu i tehničke nauke pa se vratili u Indiju, Tursku, Iran ili Egipat i započeli proces vesternizacije tih društava, izuzev, dakako što bi taj uticaj bio suprotnoga smjera.

Iqbal: Na određeni način mi sada govorimo o procesu o kojem smo raspravljali u onom razgovoru o modernoj tehnologiji i njenom uticaju na muslimansku misao.

Tada ste kazali: “Ne smijemo biti poput mjesečara koji prihvata sve na što naiđe bez razmišljanja o posljedicama.”⁶

Nasr: Upravo tako. I prije sam govorio o tome, a počelo koje uvijek trebamo imati na umu je da ne moramo obavezno upotrijebiti sve ono što se nalazi pred nama, čak i ako je privlačno. To je kao kada odete u restoran a tamo sva ona primamljiva jela, ne možete ih sve pojesti; morate jesti ono što je za vas dobro ako kanite ostati zdravi. Usprkos tome, sada imamo sklonost proždiranju svega što naiđe, zbog ekonomskih pritisaka za kupovinom i prodajom – sve što proizvedu i izume proizvođači nam, dakako, pokušavaju prodati po svaku cijenu. A mi smo na koncu te prihvatne linije pa je zbog toga najveći pritisak za kupovanjem tu i za učešćem u cijelom toku ekonomske aktivnosti bez mogućnosti izbora razboritog djelovanja. To je doista golema nesreća.

Dozvolite mi navođenje jednog primjera glede građevinskih materijala. Hasan Fethi, slavni Egipatski arhitekt, vazda je govorio o tome. Korištenjem vlastitog čerpiča, opeke i kamena, i svih drugih tradicionalnih materijala koje posjedujemo, možemo izgraditi

⁶ *Islam & Science*, Vol. 3 (zima 2005), br. 2, str. 117.

znamenitu arhitekturu uz to veoma pogodnu za okoliš. Dakle, umjesto metalâ toliko mnogo korištenih u današnjim građevinama, možemo koristiti prirodne materijale na mnogo načina. Priroda se gnuša metalâ, mi ne vidimo metale u njihovom čistom obliku u netaknutoj prirodi. Umjesto toga, vidimo ih kao jedinjenja, sa izuzetkom nekoliko pasivnih metala poput zlata. Ako nekada posjetite sve one divne građevine u sjevernom Pakistanu u kojima nećete vidjeti metale. Postojao je, naravno, metal i prije modernoga doba. Ljudi govore o metalnom dobu, a prvi znaci prerade metala pronađeni su, zapravo, na iranskom platou a kasnije i u Kini, hiljadama godina unazad; premda upotreba metala bijaše u manjoj mjeri. Tradicionalni ljudi nisu imali okoliš pun metalâ. Jednom kada imate okoliš pun metalâ, bilo da je posrijedi aluminij, željezo ili čelik, stvorili ste okruženje u potpunosti strano prirodi a onda i priroda postane vama strana.

Iqbal: Dozvolite da se za trenutak usredotočimo na unutarnji okoliš – krizu unutar nas. Započeli smo spominjanjem te krize uglavnom proizvedene kemikalijama i genetski modificiranim proizvodima koje smo počeli konzumirati a Vi ste također upravo naveli pohlepu i pritisak ka prodaji. Bio sam zapanjen genetski modificiranim voćem iz

sjevernih dijelova Pakistana – područja gdje su farmeri stoljećima uzgajali tradicionalne sorte! Čak ni tako udaljeni krajevi nisu više sigurni. Slasne kajsije iz doline Hunza više nisu ukusne. Zemljoradnici mijenjaju metode svojih predaka. Okreću se mahom genetski modificiranim proizvodima, koji su poput šećerom premazane jestive sintetike, a to čine očarani većim prinosima i novcem.

Nasr: Vidio sam da se to događa diljem muslimanskoga svijeta. Ovo je globalna kriza. Kada je Theodore Roszak objavio svoju poznatu knjigu *Tamo gdje završava pustoš*, napisanu krasnim engleskim jezikom – koja je u stvari na mnogo načina jeka moje knjige *Čovjek i priroda* – ustvrdio je da zagađenje okoliša, u neku ruku, otkucava jedanaesti sat povanjštinja zagađenja unutar nas⁷. Nema sumnje u istinitost ove tvrdnje. Kada bismo se ponovno duhovno okrijepili naši stavovi u pogledu svega bi se promijenili, uključujući nas same u odnosu na prirodu. Zbog toga prosta kozmetika i dobar inženjering neće sami riješiti okolišnu krizu. Činjenica da uzgajivači kajsija iz doline Hunza mijenjaju svoje metode nastaje uslijed toga što

postoje ljudi u velikim gradovima Pakistana koji zagovaraju takvo što. To je, ponajprije, promjena u misaonom procesu u velikim gradovima gdje ljudi počinju gledati na uzgoj kajsija kao na isključivo ekonomsku djelatnost. Potom nailaze na novije tehnike, razvijene na Zapadu, koje obećavaju veće prinose bez obzira na kvalitet i donose ih u dolinu Hunza – ljudima koji u protivnom ne bi ništa izmijenili. Ne bi imali znanje o mehaniziranoj zemljoradnji pa su u izvjesnom smislu nevini. Krivnja je na onima koji imaju znanje o tim metodama koje donose veću ekonomsku zaradu bez najmanjeg obzira na kvalitet i koji predstavljaju te stvari u dalekim predjelima zemlje da bi stekli više novca. Oni su odgovorni. Zašto? Pretpostavite da ste ministar za poljoprivredu Pakistana ili neki zvaničnik ministarstva, vaša zadaća je povećati proizvodnju kajsija, ako to ne učinite bit ćete smijenjeni. Stoga da biste sačuvali svoj posao ne marite šta se događa sa kvalitetom voća iz Hunze. Samo želite zadržati svoj posao, dobro zaraditi i omogućiti supruzi da ide na večernje zabave, itd. E da biste postigli taj cilj pronalazite stručnjake za nove metode zemljoradnje, ljude koji su u izvjesnom smislu za negativnu promjenu koja se zbiva i više odgovorni od tog ministra ili njegovog kolege u nekoj kompaniji.

⁷ Theodore Roszak, *Where the Wasteland Ends: Politics and Transcendence in Postindustrial Society* (Berkeley: Celestial Arts, 1989).

Svi ovi elementi spojeni – nove tehnologije, politički i ekonomski sustavi, i društvene strukture – utiču na način mijenjanja stvari. Znanje donosi moć, znanje je također put kojim se mijenjaju stvari. Oni koji imaju ispravno znanje o tome šta se događa i koji primjenjuju ono što propovijedaju mogu donijeti pozitivnu promjenu. Znam da se u nekim dijelovima svijeta, primjerice, zemljoradnici podučavaju očuvanju svojih vlastitih tradicionalnih metoda od strane onih koji imaju više autentičnog znanja i moći od njih. U Indiji, naprimjer, postoji snažan pokret za očuvanje tradicionalnih zemljoradničkih metoda i očuvanje drveća. To je prilično zapanjujuće, uistinu zapanjujuće, budući da je pokret započet, uglavnom, od strane nekoliko žena. Dakle, nije nemoguće nešto poduzeti. Kad bi osoba poput Vas najprije otišla u dolinu Hunza i kazala zemljoradnicima da njihovi proizvodi imaju okus šećerom premazane plastike te da ih dugoročno više niko neće kupovati, oni bi to saslušali. Potrebno im je, potom, kazati da će im zemlja opustošiti. Za pet godina će osiromašiti, jer se na njihovoj zemlji više ništa neće uzgajati, a oni će završiti radeći na nekom bazaru u Lahoreu. Ponovno bi poslušali. Obični seljaci i zemljoradnici u svijetu su, ustvari, najmanje pohlepni od svih ljudi uključenih u

ovaj proces.

Bilo da je riječ o Južnoj Americi, Pakistanu ili drugdje u tzv. svijetu u razvoju situacija je manje-više ista. Danas postoji pokret koji djeluje na zasnovu stvaranja svijesti odozgo te otuda utiče na obične zemljoradnike, građevinare, itd. Mogu se navesti primjeri časopisa *Resurgence* i Schumacher škole u Devonu, Engleska. Kao što rekoh, oni nastoje izgraditi okolišno zdrava sela uz očuvanje tradicionalne zemljoradnje koja koristi mnogo manje energije od modernih sela i gradova. Na ovoj razini mi u muslimanskom svijetu trebamo uočiti šta se događa na Zapadu i do određenog stupnja u Indiji pa čak i Kini.

Iqbal: Da, spomenuli smo taj paradoks na početku našeg razgovora: na Zapadu postoji više svijesti o okolišnoj krizi nego u muslimanskom svijetu premda je ishodište krize na Zapadu.

Nasr: Znate li šta o tome kaže mnogo lidera u muslimanskom svijetu; to je uistinu komično; komično i tragično istodobno. Kazat će da je Zapad prošao puni krug – započeli su okolišnu krizu industrijalizacijom, onda su u ovom post-industrijskom svijetu uvidjeli postojanje okolišne krize pa je sada izgrađena neka svijest o tome. Jednom kada se mi

zaputimo i okončamo taj krug onda ćemo postupiti isto. Ne razumiju da to Zemlja neće dopustiti, Bog neće dopustiti takvo što.

Iqbal: To me podsjeća na Islamabad 1995. g., kada ste održali onaj divni svečani govor na Međunarodnoj konferenciji o znanosti u islamskom državnom poretku u 21. stoljeću, koju sam organizirao, pa je predsjednik Pakistana sklonio postrani svoj napisani govor i onda sat vremena utrošio govoreći nam kako su krasne Vaše riječi ali nisu praktične jer muslimanski svijet treba osvojiti moderne tehnologije, itd.⁸ Ali ostavimo to zasada postrani. Spomenuli ste jedanaesti sat, što me je podsjetilo na *Jedanaesti sat*⁹ Martina Lingsa i veze između kozmičke historije i okolišne krize. Ukoliko odista živimo jedanaesti sat, a kozmički se krug uskoro zatvara, onda okolišna kriza ima još jednu dimenziju. Ova svjesnost o nadolazećem Posljednjem danu za muslimane donosi izvjesnu dozu užurbanosti za djelovanjem, pri tom mislim na predanje Vjerovjesnika, ukoliko imate u ruci sadnicu i vidite nadolazeći Čas, posadite je.

⁸ Za tekst i uvodno obraćanje pogledati: *Islam, Science, Muslims and Technology: Seyyed Hossein Nasr in Conversation with Muzaffar Iqbal* (Sherwood Park: Al-Qalam, 2007).

⁹ Martin Lings, *the Eleventh Hour* (Cambridge: Quinta Essentia, 1987).

Nasr: Upravo tako. O toj sam temi govorio na raznim mjestima. Mada također postoji i još jedna strana toga. Postoje ljudi, podjednako u muslimanskome svijetu i na Zapadu, muslimani i kršćani, pa čak i židovi i hindusi – ustvari ljudi svugdje – najtvrdokorniji protivnici okolišnog pokreta koji, kad je posrijedi kršćanstvo, vjeruju da će čim Krist dođe na Zemlju svi nekršćani biti uništeni, a Bog će pomladiti svoje stvaranje. Zato nemojmo sada brinuti o tome, idemo na vježbe na Aljasku, a neka zaklone divljine budu razoreni. U Americi je to, kao što znate, veoma moćan pokret. Začudujuće je to što su u Sjedinjenim Državama sve doskora mnogi od najodanijih i aktivnih kršćana – premda se oni sada donekle mijenjaju – bili indiferentni spram onoga što se događalo prirodnom okolišu, dok su sekularisti uglavnom bili na strani očuvanja okoliša, u izvjesnom smislu sve je izokrenuto.

Isto je i u muslimanskome svijetu. Postoje ljudi koji čekaju dolazak Mehdijs. U Iranu, Iraku i određenim područjima Afrike, poput Nigerije i Zapadne Afrike, postoje ljudi koji vjeruju da će se vrlo skoro pojaviti Mehdi, i gledaju na eshatološka učenja samo iz ljudske perspektive. Smatraju da će ugnjetavanje i nepravda biti skoro prevladani i tome slično. Ne gledaju uopće

na svijet prirode, dok nas Kur'an i *Hadis*, naprotiv, poučavaju da se naša dužnost prema svijetu prirode ne mijenja bilo da živimo jedanaesti ili prvi sat na isti način kao što se ne mijenjaju naše dužnosti prema Bogu i nama samima. Ne možemo, naprimjer, počinuti samoubojstvo jer će se Mehdi uskoro pojaviti zato što je takvo djelo bilo i ostalo protivno islamskom zakonu. Ne ustajemo ujutro obaviti naše molitve imajući na umu jedanaesti ili deseti sat. Postoje izvjesne dužnosti koje je Bog položio na naša pleća koje moramo obaviti bez obzira historijski trenutak našega rođenja. Čas je u Božijim rukama, a mi ne znamo kakvi su Božiji planovi. Ne znamo kada će Mehdi doći. Vjerovjesnik, mir i blagoslovi s njim, je nazvao lašcem svakoga ko predviđa Čas – a Čas (*sa'ah*) je istek vremena i početak *al-Qijamah*. Rekao je da je takva osoba lažac. Dakle, mi ne znamo kada će okončati ovaj svijet kakvog ga mi poznajemo, a naše živote moramo živjeti u stvarnom vremenu, razdoblju u kojem postojimo, živjeti po *Šerijatu*, klanjajući i posteći, kao da se ništa neće dogoditi i kao da će se život nastaviti.

Isto moramo učiniti spram svijeta prirode. Bog nas je načinio svojim namjesnicima na Zemlji, *khalīfatu'llah fi'l ard*, sa odgovornošću šticećenja Njegove kreacije u svim

vremenima, uključujući jedanaesti sat. Nema načina za izbjegavanje te odgovornosti. A obaveza naše *uleme* je podizati svijest o tome. Moramo, ustvari, obrazovati cijeli novi naraštaj *uleme* svjesne toga. Sve što trebaju uraditi jest čitati stavke Kur'ana i proučavati *Hadis* – mogu u potpunosti biti nemarni prema onome što su kazali Al-Razi ili Ibn Sina ili onome što je napisao Ibn 'Arabi, ali ne mogu zanemariti Kur'an i *Hadis* koji su tako nedvosmisleni glede okoliša. Prisjetimo se kur'anskih napomena poput *mufsidûna fi'l ard* u poglavlju *al-Baqarah*, tj. pokvarenjaka na Zemlji, pri ukazivanju na stvaranje čovjeka. Tumačenje pojma *mufsid* često je povezano sa nepravdom i ugnjetavanjem, premda ponajviše označava pokvarenost, ono što sada činimo; jer doslovno kvarimo Zemlju. A Bog melekima veli *Ja znam ono što Vi ne znate*. To jest, postoji još jedan vid čovjeka kao *Moga halife*, *Moga namjesnika na Zemlji*. Ako ne ispunimo tu funkciju onda mi nismo Božiji namjesnici na Zemlji, nego prije pokušavamo zauzeti Božije mjesto, *estaghfiru'llāh*.

Zaboravivši svoje namjesništvo ljudi danas pokušavaju djelovati kao bogovi i bit će najstrožije kažnjeni za taj grijeh. Oduvijek sam govorio kakogod mi izgledali moćni u pokušaju uništenja prirode, priroda će imati konačnu riječ. Priroda je

u izravnom doticaju s Bogom; ona ne polaže račune nama. Mi smo odgovorni za njenu zaštitu usljed funkcije koju nam je Bog dodijelio. Dao nam je razum, slobodnu volju i ostale moći, koje moramo ispravno upotrebljavati uvijek imajući na umu da smo Njegovi namjesnici. Mi nismo “svoji ljudi” kao što vele

Amerikanci, mi smo Božiji. Na isti način kao što Bog čini da Sunce svakodnevno izlazi i zalazi, mi trebamo nastojati sačuvati sklad prirode umjesto njenog uništenja ■

S engleskog preveo:
Jasmin Halebić

ISLAMIC PERSPECTIVE OF THE ENVIRONMENTAL CRISIS

S. H. Nasr talks to M. Iqbal

Summary

Ever since modern science and technology entered the Islamic world some two centuries ago, bringing with it numerous and serious challenges to the Muslim lifestyle and thought, leading Islamic thinkers have been debating the most appropriate response to these inventions, primarily Western. The debate has engendered several clear standpoints, including that of Seyyed Hossein Nasr, certainly at the very top of intellectual sharpness and traditional theoretical Islamic foundation. In his lectures, texts and books, Nasr demonstrates his rich knowledge of history, philosophy and science of the modern world, as well as his true Islamic learning, underscoring the Muslims' need to study modern sciences on the basis of Islamic principles. His viewpoint may be summarised in three key premises: i) the ambition of modern science to be the only interpreter of the natural order of things cannot be maintained outside the framework of certain presuppositions on the nature of those who understand and that which is understood; ii) blind imitation of Western science and technology threatens Islamic civilisation with internal dissolution; iii) science and technology of modernity are neither neutral nor devoid of value – on the contrary, a particular view of the world and the system of values are their integral part. Positions presented in this interview with Muzaffar Iqbal, president of the Canadian Islamic Studies Centre, reaffirms the above standpoints related to environmental crisis.

Key words: *environmental crisis, science, technology, Islamic perspective on the environment, scientific revolution, Western civilisation, Muslim world.*